
Pannoniai ókeresztény mártírpercek és politikai aspektusai

Hudák Krisztina* – Nagy Levente**

A Római Birodalom legnagyobb keresztényüldözésének legfontosabb pannoniai történeti forráscsoportjai a hagiográfiai források. Ezek közül a passiók, a pannoniai mártírok szenvedéstörténetei bírósági tárgyalásokat is leíró narratív elbeszélések. Ezek a mártírperleírások nem tekinthetők szabatos jogi szövegeknek, átlagosan mintegy 50-100 évvel az események után keletkeztek. Büntetőjogi szempontból talán be lehet őket sorolni a politikai perek közé, amennyiben abból indulunk ki, hogy a fennálló és regnáló politikai hatalom császári rendeleteinek mondtak ellent a vádlottak, ezért kapták meg halálos ítéletüket is. A vértanúk szembenállása a vizsgált szövegekben azonban lelkiismereti és nem politikai okokra vezethető vissza.

Kulcsszavak: császári rendelet, szembeszegülés, hagiográfia, szenvedéstörténet (passió)

Pannonian Early Christian Martyr Lawsuits and Their Political Aspects

The most important Pannonian historical source groups for the greatest persecution of Christians in the Roman Empire are the hagiographic sources. Of these, the Passion Stories, the stories of sufferings of the Pannonian martyrs, are narratives that also describe court trials. These martyrdom lawsuit-descriptions cannot be considered accurate legal texts, they were created on average about 50-100 years after the events. From the point of view of the criminal law, they might be classified as political lawsuits if we assume that the defendants contradicted the imperial decrees of the existing and regaining political power and therefore received their death sentences. However, the opposition of the martyrs in the examined texts can be traced to reasons of conscience and not politics.

Keywords: imperial edict, confrontation, hagiography, passion story

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1466>

a pannoniai provinciákból nincs egyértelmű adat 303 előtti, vagyis tetrarchia-kori üldözésekre, a 305. évtől, Diocletianus és Maximianus császárok lemondása után újra nincs bizonyíték arra, hogy az üldözés később folytatódott volna.¹ Ezért

---

* Megbízott előadó, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészet Tanszék.

** Tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészet Tanszék.

¹ Nagy Tibor: *A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig*, Dissertationes Pannonicae II/12, Budapest, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézete, 1939, 56-57. o.; Mirja Jarak: *Martyres Pannoniae – The Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution*, in: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. / Zahodni Ilirik in Severovzhodna Italija v Poznorimski Dobi* (szerk. Rajko Bratož),

jelenlegi ismereteink szerint valamennyi pannoniai keresztényüldözésre vonatkozó adat 303-ra és 304-re, az első tetrarchia idején kiadott négy keresztényüldöző *edictum* idejére keltezhető.

A 303. évi ún. nagy üldözés az I. keresztényellenes *edictummal* vette kezdetét, amelynek kiadása 303. február 23.-án vagy 24.-én történt: a császári rendelet után a birodalom keresztény lakói bebörtönözhetőek voltak, nem viselhetek semmilyen hivatalt, az egyház vagyonát elkobozták.²

A II. *edictumot* 303 nyarán, a III. *edictumot* 303 őszén adhatták ki (előbbit július 7-én már elkezdtek végrehajtani Palesztinában), mindkét jogszabály elsősorban a keresztény papság elfogatásáról, áldozatbemutatásra kényszerítéséről rendelkezett.³

A negatív irányú folyamat betetőzéseként 304 tavaszán került sor a IV. *edictum* kiadására (április 1. után már elkezdtek végrehajtani Thessalonikiben), amely szerint már nemcsak a keresztény papságnak, hanem a birodalom valamennyi alattvalójának áldozatot kellett bemutatnia a pogány isteneknek.⁴ Így a papság halálbüntetéssel fenyegető üldözése a birodalom valamennyi keresztény lakójára kiterjedt.

Az üldözés legfontosabb pannoniai történeti forráscsoportjai mindenekelőtt a hagiográfiai források, amelyekből az látszik, hogy a keresztényüldöző rendeleteket legalább a nagyobb dél-pannoniai városokban, Sirmiumban, Sisciában, Cibalaeben és talán Poetovióban igyekeztek végrehajtani.⁵

A következő szövegeket a téma sajátosságai miatt elsősorban nem a jogtudomány, hanem a hagiográfia módszereivel fogjuk vizsgálni.⁶

Az összesen három forráscsoportból kitűnik, hogy ezekben a nagyobb dél-pannoniai városokban saját püspök által vezetett keresztény közösségek működtek.⁷ E források többségükben mártírjegyzékek: egy-egy mártír emléknepjáról, azaz általában kivégzése napjáról és egyúttal mennyországbeli születésnapjáról

Situla 34, Ljubljana, Narodni Muzej, 1996, 263–289. o.; Rajko Bratož: Die diocletianische Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen, in: *Diocletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende* (szerk. Alexander Demandt – Andreas Goltz – Heinrich Schlang-Schöningen, Heinrich), Millennium-Studien 1, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 2004, 115–140. o.; Kovács Péter (szerk.): *Fontes pannoniae antiquae in aetate Tetrarcharum I. (A.D. 285-305).* Az ókori Pannonia forrásai az I. tetrarchia korában (Kr. u. 285-305), Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra, 2011, 124-127. o.; Kovács Péter: *Pannonia története a későrómai korban (Kr. u. 284-395)*, Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra, 2019, 92-94.o.; Nagy Levente: *Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Négy szenvedéstörténet helyszínei nyomában*, Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 1, Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2012, 27-33. o., további forrásokkal.

² Lactantius: *De morte persecutorum* 13,1; Eusebios: *Historia Ekklesiastiké* 8, 2, 4.

³ Eusebios: *Historia Ekklesiastiké* 8, 2, 5; 8, 6, 7-10.

⁴ Eusebios: *De martyribus Palaestinae* 3, 1; 4, 8.

⁵ Nagy: *Pannoniai városok, mártírok, ereklyék*, 23-33. o.

⁶ A módszertanhoz ld. Lucy Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, London, Duckworth, 2004, 146-151. o.; Nagy: *Pannoniai városok, mártírok, ereklyék*, 17-21. o.; Hudák Krisztina: *Methodological Introduction to the Pannonian Early Christian Church History through the Last Fifty Years of Pannonia (374-456)*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019, 17-20. o.

⁷ Hudák: *Methodological Introduction*, 31-40. o.; Nagy Levente: *Pagans, Christians and their Surrounding. Archeological, Patristic and Church Historical Studies*, Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 8 - Specimina Nova ex Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis, Supplementum 15, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019, 122-127. o.

tudósítanak. A pontosan megadott naptári napok gyakran bekerültek a mártírokat tisztelő keresztény közösségek liturgikus naptáraiba is.⁸

A pannoniai mártírok tiszteletének további fontos forrásai a 2. számú forráscsoport: azok a Sirmium északi és keleti temetőjében előkerült feliratok, amelyek Irenaeus, Syneros, Anastasia mártírok helyi tiszteletéről tudósítanak.⁹ A feliratos forrásokat kiegészítik a régészeti források, a mártírok temetőbazilikáinak ásatási eredményei (Irenaeus bazilikája a sirmiumi keleti temetőben, Synerosé az északi temetőben, Pollioé Cibalaetól keletre, a Kamenica nevű lelőhelyen került elő a mártír közelébe temetkező keresztények sírjaival.¹⁰

A 3. forráscsoport: a passiók. Ezek a pannoniai mártírok szenvedéstörténetei, amelyek egy része legkésőbb a 4. század végén elkészült, mint például Irenaeus,¹¹

---

⁸ A pannoniai mártírok kultuszának vizsgálatához legfontosabb két mártírjegyzék a *Martyrologium Hieronymianum* és a *Martyrologium Syriacum*. Előbbinek a nevével ellentétben nincs köze Szt. Jeromoshoz, hanem a 430-as években Észak-Itáliában állították össze. Utóbbi egy 411-ben összeállított szír mártírjegyzék, amely egy 360-as években Nikomédiában összeállított görög nyelvű mártírjegyzéken alapul: Hippolyte Delehaye – Henry Quentin (szerk.): *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum*, Acta Sanctorum Nov. I./2, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1931; Knut Schäferdiek: *Bemerkungen zum Martyrologium Syriacum. Analecta Bollendiana*, 123 (2005) 1., 5-21 o.

⁹ Ivana Popović: Sirmium in the fourth century: from the town of martyrs to the Christian „Caput Illyrici”, in: Vida Tivadar - Takács Imre - Tóth Endre (szerk.): *Saint Martin and Pannonia: Christianity on the Frontiers of the Roman world. Exhibition catalogue, Abbey Museum, Pannonhalma, 3 June – 18 September 2016 – Iseum Savariense, Szombathely, 3 June 2016 - 13 november 2016*, Pannonhalma–Szombathely, Pannonhalmi Főapátság–Savaria Múzeum, 2016, 84-87. o.; Kovács: *Pannonia története a későrómai korban*, 95-97. o.

¹⁰ Miroslav Jeremić: Adolf Hytrek et les premières fouilles archeologiques a Sirmium, *Starinar*, 55 (2005) 115–129. o.; Marko Kaplarević: Frühchristliche Archäologie in Serbien. Forschungsgeschichte und aktueller Stand, in: *Neue Forschungen zum frühen Christentum in den Balkanländern* (szerk. Renate Pillinger), Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 484 – Archäologische Forschungen 26, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015, 84-85. o., további irodalommal; Hrvoje Vulić: Eine frühchristliche Anlage in Kamenica bei Cibalae/Vinkovci. Vorbericht zu den archäologischen Untersuchungen in den Jahren 2012 bis 2015. in: *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-archaeological research on the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7. 11. 2015* (szerk. Ivan Bugarski – Heinrich-Tamáška Orsolya – Vujadin Ivanišević – Deniel Syrbe), *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 4, Remshalden, Bernhald Albert Grenier, 2016, 136–143. o.

¹¹ François Dolbeau: Le dossier hagiographique d’ Irénée, évêque de Sirmium, *Antiquité Tardive*, 7 (1999) 205–214.o.

Syneros,¹² Pollio,¹³ Quirinus,¹⁴ illetve a négy koszorús pannoniai kőfaragó¹⁵ passiói. Egy részük azonban már az 5-6. században keletkezett, ezek Fortunatus és Donatus, Demetrios, í Anastasia, Ursicinus és Erasmus szenvedéstörténetei.¹⁶

A korábbi kutatás sokszor különválasztotta a mártírok büntetőeljárásait száraz adatszerűséggel bemutató mártírákták a részletesebb, csodás elemekkel és drámai történetekkel tarkított szenvedéstörténetektől. A mártírákták eredeti bírósági jegyzőkönyveknek gondolták, a szenvedéstörténeteket egy későbbi szerkesztő munkájának tekintették.¹⁷ Mára kiderült, hogy a „hiteles jegyzőkönyveken alapuló” mártírákták és a „hiteltelen, meseszerű, épületes” legendák, szenvedéstörténetek között felesleges különbséget tenni, mert a „hiteles jegyzőkönyveken alapuló” ákták ugyanúgy átdolgozták, átszerkesztették később a jórészt ismeretlen szerkesztők, mint a részletesebb szenvedéstörténeteket, a passiók cselekménye közvetlenül vagy közvetetten Krisztus szenvedéseit utánozza vagy tekinti mintának

¹² Tóth Péter: Szent Szinerótasz szerzetesvértanú, in: *Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő* (szerk. Imrényi Tibor), Miskolc, Magyar Ortodox Egyházmegye-Miskolci Ortodox Múzeumért Alapítvány, 2000. 37-40.o.; Nagy Levente: Ascetic Christianity in Panonian Martyr Stories?, in: *Pagans and Christians in the Late Roman Empire. New Evidence, New Approaches (4th-8th centuries)* (szerk. Sághy Marianne – Edward M. Schoolman), CEU Mediaevalia 18 – Specimina Nova, ex Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis Supplementum 12, Budapest, Central European University Press, 2017, 97-104.o.

¹³ Tamás Hajnalka: „Eloquia divina populis legere”. Bible, Apologetics and Ascetism in the Passio Pollionis, in: *Christian Martyrdom in Late Antiquity. History and Discourse, Tradition and Religious Identity* (szerk. Peter Gemeinhardt – Johan Leemans), Arbeiten zur Kirchengeschichte 116, Berlin – Boston, Walter de Gruyter, 2012, 179–200.o.; Tamás Hajnalka: Passio Pollionis (BHL 6869). Introduction, Critical Text and Notes, *Sacris Erudiri*, 51 (2012) 9–34.o.; Tamás Hajnalka: Valentinian I, christianissimus imperator? Notes on a passage of the Passio Pollionis (BHL 6869), *Vigiliae Christianae*, 68 (2014) 82–97.o.; Nagy Levente: *Victorious Gods, Defeated Demons, Superstars and Archaeologists*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019, 119-123.o.

¹⁴ Manlio Simonetti: Nuovi studi agiografici 2. Su S. Quirino di Siscia, *Rivista di Archeologia Cristiana*, 31 (1955) 234–243.o.; Cecilia Roncalioli: S. Quirino di Siscia e sua traslazione a Roma, *Quaderni dell'Istituto di lingua e letteratura latina*, 2-3 (1980-1981) 215–249.o.; Nagy: *Pannoniai városok, mártírok, ereklyék*, 88-108.o.

¹⁵ Nagy Levente: Topographische Probleme der Passio Sanctorum Coronatorum, *Specimina Nova Dissertationum ex institutis historiae antiquae et archaeologiae universitatis quinqueecclesiensis*, 24, 2017 [2018] 99-161, további irodalommal.

¹⁶ Rudolf Egger: Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung 2, *Carinthia*, 136 (1948) 8., 208–246.o.; Tóth Péter (szerk.): *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje*. Budapest, 2007, 11-39.o.; Tóth Péter: Sirmian martyrs in exile: Pannonian case-studies and a reevaluation of the St. Demetrius problem, *Byzantinische Zeitschrift*, 103 (2010) 145–170.o.; Efthymios Rizos: Martyrs from the North-Western Balkans in the Byzantine Ecclesiastical Traditions, in: *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-archaeological research on the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7. 11. 2015* (szerk. Ivan Bugarski – Heinrich-Tamáka Orsolya – Vujadin Ivanišević – Daniel Syrbe), Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 4, Remshalden, Bernhald Albert Grenier, 2016, 198–206. o.; François Halkin: La légende grecque de saint Érasme. *Analecta Bollandiana*, 101 (1983) 5-17. o.; Kovács: Pannonia története a későrómai korban, 61-83.o.

¹⁷ Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, 146-148.o., a bollandista módszertanra koncentráva; Nagy: *Pannoniai városok, mártírok, ereklyék*, 38-39. o., további irodalommal.

(*imitatio Christi*).¹⁸ Így nem is mondható, hogy ismerünk „igazi” mártíraktákat, hanem a szenvedéstörténetek egyfajta narratív elbeszélések, amelyek a bírósági tárgyalást is elbeszélik. Emiatt a stílusuk is nemegyszer egy precízen megfogalmazott bírósági jegyzőkönyv látszatát kelti.

A szenvedéstörténetek vagy passiók tipikus részletei az alábbiak, az elbeszélés időbeli sorrendjében haladva:

- a mártír erényes élete, keresztény, közösségépítő tettei;
- feljelentés, hamis vád, császári rendelet kiadása;
- elfogatás, tárgyalás, a mártír közösségépítő, a passiót hallgató hívek számára példamutató beszéde, amely mint egyfajta tanítás jelenik meg az elbeszélésben;
- kínvallatás, testi és pszichológiai terror;
- csodák a mártír életében és a büntetőeljárás közben, amely az isteni jelenlét és támogatás jele;
- az engedelmesség megtagadása a keresztényüldözőkkel szemben;
- a hitvallás elmondása: ellentmondás a kísértésnek, a sátán legyőzésének pillanata;
- utolsó ima, a közösség megerősítése;
- a tragikus halál órájának, drámai pillanatainak, a mártíromság megjelenítése;
- a hősiesség önfeláldozás, önfeladás, mint a Krisztushoz való hasonlóság megjelenítése;
- a kivégzés menetének leírása, amely mint mennyei születésnap, ünnepi alkalom a közösség identitásépítő erejét hirdeti;
- a mártír földi maradványainak esetleges tisztelete, amelynek szintén fontos célja a keresztény csoportidentitás erősítése a helyi közösség számára a mártír csodatévő spirituális jelenlétén keresztül.¹⁹

A passiókban fontos annak megokolása, hogy az üldözés honnan ered, ki harcol valójában Isten népével, az Egyházzal. A pannoniai passiók szerzői meg voltak

¹⁸ Hans Reinhard Seeliger: Märtyrerakten, in: *Lexikon der antiken christlichen Literatur* (szerk. Siegmund Döpp – Wilhelm Geerlings) Bd. 2, Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1999, 411–419.o., további irodalommal; Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, 144., 147.o.; Nagy Levente: Férfi és nő Synerotas és Pollio pannoniai passióiban, in: *Férfi és nő az ókori kereszténységben. Válogatás a Magyar Patrisztikai Társaság XII. konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változataiból* (szerk.: D. Tóth Judit – Sággy Marianne), Studia Patrum 6, Budapest, Szent István Társulat, 2015, 153. o., 1. jegyzet, további irodalommal. A passiók csodás eseményei a késő antik kulturális közegben nem számítottak fikciónak, logikátlan ellentmondásnak: Henrik Hildebrandt: Early Christianity in Roman Pannonia – facts among fictions?, in: *Historica, Biblica, Ascetica and Hagiographica. Papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies* (szerk. Frances M. Young – Mark J. Edwards – Paul N. Parvis), Studia Patristica 39, Leuven, Peeters, 2006, 59–64.o.

¹⁹ Nagy Levente: *Mártírakták és szenvedéstörténetek, a késő antik keresztény közösségek kollektív identitásainak építőkövei*. Előadás a Keresztények ellenszélben. Keresztényüldözés és védekezési stratégiák a múltban és jelenben – címmel megrendezett konferencián Pécsen 2018. november 24.-én. Hasonló eredményekre jutott a keleti provinciák ókeresztény csoportidentitásainak, mindenképp a mártírtisztelet identitásképző szerepének vizsgálata során Johann Leemans: Flexible Heiligkeit. Der Beitrag der Märtyrer zur Identitätskonstruktion christlicher Gemeinden im griechischen Osten im 4. Jahrhundert, in: *Heilige, Heiliges und Heiligkeit in spätantiken Religionskulturen* (szerk: Peter Gemeinhardt – Katharina Heyden), Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 61, Berlin-Boston, Walter de Gruyter, 2012, 205–216., 226–227.o.

győződve arról, hogy az üldözéseket a sátán találja ki, aki Isten népe ellen harcol.²⁰ Szt. Quirinus passiója így kezdődik: „*Miután az ördög e világ fejedelmeit a lelkek gyötrésére ingerelte és az Úr egyházait különféle üldözések viharával mindenhol felforgatta, felbujtotta a királyok barátait is, akik révén Isten népe ellen még inkább harcot indított, napról napra növelve saját kegyetlenségét.*”²¹ (ford. Nagy Levente)

A történészek többsége minden bizonnyal társadalmi és politikai motivációkat helyezne előtérbe, hiszen a válságokkal, barbár támadásokkal folyamatosan fenyegetett birodalom egységét bármikor alááshatja egy jól szerveződő vallási kisebbség, amely nem tiszteli a hagyományos isteneket és a korszak ünnepeit vezetőit, az istenek védelme alatt álló és egyúttal isteneknek nyilvánított császárokat.²² A kívülállók, a „mások”²³ ellen elkövetett verbális vagy fizikális erőszak, üldözés a történelem folyamán gyakran használt eszköz a válsághelyzetbe került közösségekben, hiszen a közösséghez valamilyen szempontból nem tartozókon ellenlépés, megtorlás nélkül levezethetők a társadalmi feszültségek. A keresztények üldözését eltervező és előirányzó törekvéseket a jóslással foglalkozó pogány papi elit is támogatta a nagy üldözés megkezdése előtt, ahogy ezt Lactantius leírásában is olvasható.²⁴

A keresztényüldözések motivációi és a passiók, köztük a pannoniai mártírpasziók tipikus elemei közül a továbbiakban egyet emelünk ki, amelyek miatt ezek a büntetőeljárások politikai jellegű eljárásokként is értelmezhetők lehetnek. Ez az elem az engedelmség megtagadása a hatalom képviselőivel szemben.

A keresztények tömeges kivégzését a Traianus Decius császár idején, 250-ben kirobbanó üldözés, valamint a 3. század második felében és a 303-ban kezdődő nagy üldözés idején helytartók által levezényelt, nemritkán tömeges kínzásokkal is járó büntetőeljárások tették lehetővé.²⁵ Ezekben az eljárásokban a keresztények bűne az áldozatbemutatást kötelezően előíró császári rendeletekkel szembeni engedetlenség volt - ez egyértelműen látszik a vizsgált pannoniai szenvedéstörténetek szövegéből is. Irenaeus passiójának 4. fejezete így fogalmaz: „*Probus ítéletét meghozva így szólt: megparancsolom, hogy az uralkodói utasításoknak nem engedelmeskedő Irenaeust dobják a folyóba.*”²⁶ (ford. Nagy Levente)

²⁰ Ez általános jelenség a szenvedéstörténetekben, mint hagiográfiai szövegekben (Grig: *Making of Late Antique Martyrs*, 142.o.)

²¹ Passio S. Quirini 1.

²² Sály Pál: *A forradalmár Jézustól a terrorista Szent Cirillig. Liberális elképzelések – konzervatív szemmel*, Budapest, Szent István Társulat, 2017, 102-109.o., további forrásokkal és irodalommal.

²³ A „másokkal”, a saját kulturális közegüktől eltérő ideálokkal, életmódokkal való szembesülés, vagy a „másokkal” szembeni fellépés gyakran generálhat saját csoportidentitást: Nagy: *Victorious Gods, Defeated Demons*, 124.o., további irodalommal.

²⁴ Lactantius: *De mortibus persecutorum*, 10-11. Lactantius keresztényüldözésekről írt művének hitelesséhez és forrásértékéhez ld. Frank Kolb: *Diocletian und die Erste Tetrarchie. Improvisation oder Experiment in der Organisation der monarchischen Herrschaft*, Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 27, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1987, 131-138.

²⁵ Ladocsi Gáspár: *Keresztényüldözés a római birodalomban*, Budapest, Szent István Társulat, 2018, 107-121., 132-137., 142-159.o.; Sály: *A forradalmár Jézustól*, 97-101.o.

²⁶ Passio S. Irenaei 4.11. A passio új kritikai szövegkiadása: Dolbeau: *Le dossier hagiographique*, 205-214.o.

Syneros passiójának 3. fejezetében így szól az ítélet: „*Mivel mostanáig a császári utasításokat megvetted, elrejtőzvé elölük és nem akartál áldozni az isteneknek, megparancsoljuk, hogy a fejedet vegyék.*”²⁷ (ford. Nagy Levente).

A vizsgált tetrarchia-kori büntetőeljárásokban a vád egyszerű és jól bizonyítható volt: a 303-304-es keresztényüldöző császári *edictumok*, különösen a IV. *edictum* előírták, hogy immár nemcsak a klérusnak, hanem mindenkinek áldozatot kell bemutatnia a pogány istenek számára.²⁸ Az *edictum* végrehajtásának megtagadása halálbüntetéssel járt együtt. A császári paranccsal szemben a vádlottak részéről többszörösen kinyilvánított engedetlenség volt a kivégzést megalapozó ítélet indoklásának fő eleme. A mártír az engedetlenség fenntartásával makacsnak bizonyult. A hagiográfiai szövegekben ők az igazi vértanúk, hősök, akik nem váltak hittagadókká, hanem ellenálltak a többszörös kínvallatásnak, fizikai és pszichológiai terrornak is, amelyet szívesen részleteznek a hagiográfiai források.²⁹

Felmerül a kérdés, hogy a büntetőeljárások vádlottjainak engedetlensége mennyire volt tudatos politikai lázadás a fennálló rezsimmel szemben. A pannoniai mártírperekben általában nem találkozunk provokatív politikai ellenállással a keresztényüldöző hatóságokkal és a császárral szemben. Kivételnek talán csak Pollio, Cibalae első *lector*ának viselkedése számíthat. Passiójában azzal a váddal hurcolták a városba látogató Probus helytartó elé, hogy nem hagyja abba az istenek és a császárok káromlását.³⁰

Az evangéliumi előírásnak is megfelelő legegyszerűbb védekezési stratégia a tömeges menekülés, vagyis a konfliktus elől való kitérés volt.³¹ A Quirinus passió 3. fejezete ezt így fogalmazza meg: „...*az én Istenem parancsának engedelmeskedtem. Írva van, hogy ha üldöznek titeket egy városban, menjetek egy másikba!*” (Mt. 10, 23.) (ford. Nagy Levente). Ebben az esetben csak akkor lesz valaki vértanú, ha elfogják, mint a menekülő Quirinust, vagy a szándékosan Cibalae városában maradó Polliót, valamint a kertjében elrejtőző Synerost, aki csak véletlenül, egy rágalmozási ügy kapcsán került a helytartó látókörébe.

A fennálló politikai rendszer, vagyis a keresztényüldöző császárok valláspolitikájának bírálata mindenekelőtt eszkatológiai dimenzióban jelentkezik. A

²⁷ Passio S. Syneri „B” 3. A passio mindkét változatának új kritikai szövegkiadását Tamás Hajnalka készíti elő.

²⁸ Probus helytartó ezt mondja Irenaeusnak: „*Obtemperans praeceptis divinis sacrificia deis!*”: Passio S. Irenaei 2.1. A Passio S. Syneri mindkét változatában „*imperialia praecepta*” szerepel: Passio S. Syneri „A” 3; „B” 3. A Passio Pollionis 1.2. a „*praeceptio*” kifejezést használja a rendeletre. A Pollio passio új szövegkiadása: Tamás: Passio Pollionis, 9-34.o., a latin szöveg: 27-31. oldal.

²⁹ A szenvedéstörténetekben bemutatott büntetőeljárásokat, bírósági tárgyalás-jeleneteket (ahol a vádlott nemcsak a földi hatalom képviselőjéhez, hanem a tárgyalóteremből „kibeszélve” egy egész keresztény közösséghez szól) - antik irodalmi előképeket is figyelembe véve - tárgyalótermi drámákként értelmezi, és ezek keretei között az áldozatot hőssé felemelő hatalom-fitogtató erőszak és kínzás szerepét a passiókban részletesen elemzi Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, 41., 60-68.o. Meg kell azonban jegyezni, hogy a vizsgált szövegekben önmagában nem a kínzás mértékének fokozása teszi a kínzásokkal szemben egyre nagyobb bátorságot és lelkiert felmutató mártírt hőssé, hanem a mártír hite, amellyel legyőzi a kínzást és a hittagadás kísértését.

³⁰ Passio Pollionis 2.3: „*Contigit Domini misericordia prouidente ut eodem die comprehensus Pullio, primicerius lectorum, fidei ardore notissimus, a ministris crudelitatis ipsius offeretur examini dicentibus: „Hic in tantam prorupit superbiam ut non cesset deos et principes blasphemare.”*”

³¹ Sály: *A forradalmár Jézustól*, 110-112.o., további forrásokkal és irodalommal.

keresztényüldöző császár a hatósági apparátusával együtt ebben a dimenzióban az Isten népe ellen harcoló sátán, vagyis az ördög által felingerelt zsarnok, azaz a *tyrannos* és király szerepében tűnik fel.³² A büntetőeljárás során pedig a kivégzést végrehajtó hatósági személyek Syneros és Pollio passiójában az ördög szolgálóként jelennek meg.³³

Victorinus, Poetovio püspöke fennmaradt művei alapján még a 3. század második felében írt, de feltételezhetően legkésőbb a nagy üldözés idején halt vértanúhalált.³⁴ Victorinus a Jelenések könyvéről írt kommentárjában a Jelenések homályos értelmű látomásaiban szereplő hét hegyet a hét dombon épült Rómával³⁵ azonosítja. Ennek megfelelően a hét királyt hét római császárnak felelteti meg.

Jel. XIII, 2. „A hét fej hét hegy, melyeken az asszony ül – ez Róma városára utal. És hét király van, öt már meghalt, egy van jelenleg, egy pedig még nem jött el, és amikor majd eljön, rövid ideig lesz maradása. És a fenevad, amelyet láttál, a hétből való, és ő a nyolcadik. [Magyarázat:] *Azt az időt kell figyelembe venni, amikor az Apokalipszis keletkezett, mivel akkor Domitianus volt a császár. Előtte pedig bátyja, Titus volt, és Vespasianus, az ő atyjuk, valamint Otho, Vitellius és Galba ... Egy másik még nem jött el: ez Nervára utal. Ő, amikor majd eljön, rövid ideig lesz maradása: ugyanis nem tölti be még a két évet sem. És a fenevad, akit láttál, mondja az írás, a hétből való. Ugyanis e királyok előtt Nero uralkodott.*” (ford. Kelemenné Kézi Zsuzsanna)³⁶

A Jelenések könyvéhez írott kommentár szerint tehát egy pannoniai keresztény közösség értelmezésében (a poetovioi püspökség gondolkodásmódjában) egy sokfejú fenevad egyes fejeiként jelennek meg az 1. század pogány császárai, köztük az antikrisztus, a keresztényüldöző Nero. Ezek azonban nem egy politizáló keresztény közösség politikai ellenfelei voltak, hanem a keresztényüldözéseket újra és újra kiagyaló és megszervező sátán eszközei.

Victorinus a Jelenések között a hatodik pecsét megnyitását követő természeti katasztrófában egy soron következő nagy üldözés eseményeit látja, amely üldözésnek feltehetően majd ő maga is áldozatul esik.

Jel. VI, 5. „*A hatodik pecsét felnyitásakor nagy földrengés támadt, ami a legutolsó üldözést jelenti.* A Nap olyan lett, mint a zsák, *vagyis a hitetlenek elhomályosítják*

³² Passio S. Irenaei 1.1. A Passio S. Quirini hol „*imperatorum praecepta*”-nak, császári parancsoknak, „*leges Imperiales*”-nek, császári törvényeknek, hol „*regalia praecepta*”-nak, vagyis királyi parancsoknak nevezi a császári rendeletet: Passio S. Quirini 2, 5-6.

³³ Passio S. Syneri „A” 3; Passio Pollionis 2.1.; 5.1.

³⁴ Victorinus munkásságának legfontosabb monografikus feldolgozása: Martine Dulaey: *Victorin de Poetovio. Premier exégète latin I-II, Collection des Études Augustiniennes, Série Antiquité 140*, Paris, Institute des études Augustiniennes, 1993. Eredményeit a magyar és a szlovén kutatás is több fontos adalékkal egészítette ki: Rajko Bratož: *Der Bischof Victorinus und die Kirchengemeinde von Poetovio* (2. Hälfte des 3. Jahrhunderts, *Zalai Múzeum*, 11 (2002) 7–20.o.; Fehér Bence: *Pannonia latin nyelvtörténete*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2007, 11-21.o.; Heidl György: *Kezdet, vég, Krisztus*, in: *Kezdet és vég. Poetovioi Victorinus a Teremtés könyvéről és a Jelenések könyvéről*, Bakonybél – Budapest, Szt. Mauriciusz Monostor - L' Harmattan, 2017. 7-16.o.

³⁵ Egy másik helyen (XIV, 2.) a nagy Babilonnal azonosítja Rómát.

³⁶ Poetovioi Victorinus ebben a tanulmányban hivatkozott magyar fordításai mind Martine Dulaey latin szövegkiadásán alapulnak: Martine Dulaey (szerk.): *Victorin de Poetovio Sur l' Apocalypse suivie du Fragment Chronologique et de la Construction du monde*, Sources Chrétiennes 423, Paris, Cerf, 1997.

majd a tanítás ragyogását. A veres Hold azt mutatja, hogy a szentek egyháza vérét ontja Krisztusért. A csillagok lehullanak, ami arra utal, hogy a hívők összezavarodnak. A megrázott fügefa lehullajtja éretlen gyümölcsseit, vagyis az üldözés idején a hívek elszakadnak az egyháztól. Az ég föltekeredik, mondja az Írás, amivel arra utal, hogy az egyház visszahúzódik. És a hegy és a szigetek elmozdulnak a helyükről, ezzel azt fejezi ki, hogy az utolsó üldözés során mindenki elhagyja a helyét, vagyis a jók az üldözés elől menekülve elköltöznek majd.” (ford. Kelemenné Kézi Zsuzsanna)

Ebben a monumentális vízióban már nem is jelennek meg a keresztényüldöző császárok, nem látjuk a hatalmi apparátusukat sem, helyette legfeljebb hitetlenekként jelennek meg, akik a Sötétség okozói. A nagy üldözés egy szükségszerű eseménysorozatként jelenik meg, amelynek hamarosan be kell következnie.

A vizsgált mártírpereket büntetőjogi szempontból talán be lehet sorolni a politikai perek közé, amennyiben abból indulunk ki, hogy a vádlottak a fennálló és regnáló politikai hatalom császári rendeleteinek, a rendeletek áldozati előírásainak mondtak ellent, és ez lett halálos ítéletük indoklása is. A vértanúk ellenállásának motivációja viszont a vizsgált szövegek alapján nem politikai, hanem lelki természetű volt.

A napi reálpolitika világán túlmutató eszkatológiai dimenzió fontosságát támasztja alá az iménti Victorinus-idézeteken kívül az a körülmény is, amely szinte minden vizsgált szenvedéstörténetben fontos szerepet játszik. Ez nem más, mint a vértanúk túlélési stratégiája, amely nem az evilági életben, hanem az örök életben való túlélésre irányul. Az önvédelmi reflexeknek ellentmondó dacolás a minden kényszerítő eszközt felvonultató hatalommal szemben már az üdvösség elérését, pontosabban az örök kárhozát elkerülését célozza meg, ez jól kirajzolódik a vizsgált pannoniai passiók szövegeiből.³⁷

Az áldozatbemutató megtagadó keresztények meg nem alkuvása meglepetésként a hatalom képviselőjét. Ezt a meglepetést és sokszor értetlenséggel társuló tehetetlenséget a büntetőeljárásokat lefolytató helytartók részéről szintén jól szemléltetik a pannoniai passiók szövegei.³⁸

Összefoglalóan elmondható, hogy a szenvedéstörténetek nem tekinthetők szabatos jogi szövegeknek, átlagosan mintegy 50-100 évvel az események után keletkeztek. Az elbeszélés menete követi a kronológiai sorrendet és törekszik egyfajta részben valóságos, részben fikatív történeti hűsége a helyszín megemlékezésével is, de tematikája kötött, a mártíromság leírását elsősorban példaként állítja a közösség elé.

A vizsgált mártírpereket – mint korábban jeleztük – büntetőjogi szempontból talán be lehet sorolni a politikai perek közé, amennyiben abból indulunk ki, hogy a fennálló és regnáló politikai hatalom császári rendeleteinek mondtak ellent a vádlottak, ezért kapták meg halálos ítéletüket is. A 303-304-es nagy keresztényüldözések kiváltó oka

³⁷ Passio S. Irenaei 2,1; 3,3-3,4; 4,4; Passio S. Syneri „A” 3; Passio S. Pollionis 3, 1-12; Passio S. Erasmi 10; Passio S. Quirini 3; Passio IV sanctorum coronatorum 19-20. Ez utóbbi szenvedéstörténet kritikai kiadása: Hippolyte Delehaye: *Acta sanctorum Nov. III*, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1910, 765-779.

³⁸ Passio S. Irenaei 4,2 - 4,9; Passio S. Pollionis 4,1-2; Passio S. Quirini 6; Passio IV sanctorum coronatorum 18-20; Passio Donati, Romuli, Sylvani, Venusti et Hermogenis martyr 3.

azonban elsősorban nem politikai volt, mint ahogy a vértanúság választása sem az volt. A hatalom a tetrarchia-kori válság problémáiról akarta elterelni vele a figyelmet, a vértanúk szembenállása pedig a vizsgált szövegekben lelkiismereti és nem politikai okokra vezethető vissza.

Irodalomjegyzék

- Rajko Bratož: Die diocletianische Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen, in: *Diocletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende* (szerk. Alexander Demandt – Andreas Goltz – Heinrich Schlange-Schöningen, Heinrich), Millennium-Studien 1, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 2004, 115–140.
- Rajko Bratož: Der Bischof Victorinus und die Kirchengemeinde von Poetovio (2. Hälfte des 3. Jahrhunderts), *Zalai Múzeum*, 11 (2002) 7–20.
- Hippolyte Delehaye – Henry Quentin (szerk.): *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum*, Acta Sanctorum Nov. I./2, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1931.
- Hippolyte Delehaye: *Acta sanctorum Nov. III*, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1910.
- François Dolbeau: Le dossier hagiographique d’ Irénée, évêque de Sirmium, *Antiquité Tardive*, 7 (1999) 205–214.
- Martine Dulaey: *Victorin de Poetovio. Premier exégète latin I-II*, Collection des Études Augustiniennes, Série Antiquité 140, Paris, Institute des études Augustiniennes, 1993.
- Martine Dulaey (szerk.): *Victorin de Poetovio: Sur l’ Apocalypse suivi du Fragment Chronologique et de la Construction du monde*, Sources Chrétiennes 423, Paris, Cerf, 1997.
- Rudolf Egger: Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung 2, *Carinthia*, 136 (1948) 8., 208–246.
- Fehér Bence: *Pannonia latin nyelvtörténete*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2007.
- Lucy Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, London, Duckworth, 2004.
- François Halkin: La légende grécque de saint Érasme. *Analecta Bollandiana*, 101 (1983) 5-17.
- Heidl György: Kezdet, vég, Krisztus, in: *Kezdet és vég. Poetovioi Victorinus a Teremtés könyvéről és a Jelenések könyvéről*, Bakonybél – Budapest, Szt. Mauriciusz Monostor - L’ Harmattan, 2017, 7-16.
- Henrik Hildebrandt: Early Christianity in Roman Pannonia – facts among fictions?, in: *Historica, Biblica, Ascetica and Hagiographica. Papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies* (szerk. Frances M. Young – Mark J. Edwards – Paul N. Parvis), *Studia Patristica* 39, Leuven, Peeters, 2006, 59-64.
- Hudák Krisztina: *Methodological Introduction to the Pannonian Early Christian Church History through the Last Fifty Years of Pannonia (374-456)*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019.

- Mirja Jarak: *Martyres Pannoniae – The Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian’s Persecution*, in: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. / Zahodni Ilirik in Severovzhodna Italija v Poznorimski Dobi* (szerk. Rajko Bratož), Situla 34, Ljubljana, Narodni Muzej, 1996, 263–289.
- Miroslav Jeremić: *Adolf Hytrek et les premières fouilles archeologiques a Sirmium*, *Starinar*, 55 (2005) 115–129.
- Frank Kolb: *Diocletian und die Erste Tetrarchie. Improvisation oder Experiment in der Organisation der monarchischen Herrschaft*, *Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte* 27, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1987.
- Kovács Péter (szerk.): *Fontes pannoniae antiquae in aetate Tetrarcharum I. (A.D. 285-305.). Az ókori Pannonia forrásai az I. tetrarchia korában (Kr. u. 285-305)*, Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra, 2011.
- Kovács Péter: *Pannonia története a későrómai korban (Kr. u. 284-395)*, Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra, 2019.
- Ladocsi Gáspár: *Keresztényüldözés a római birodalomban*, Budapest, Szent István Társulat, 2018.
- Johann Leemans: *Flexible Heiligkeit. Der Beitrag der Märtyrer zur Identitätskonstruktion christlicher Gemeinden im griechischen Osten im 4. Jahrhundert*, in: *Heilige, Heiliges und Heiligkeit in spätantiken Religionskulturen* (szerk: Peter Gemeinhardt – Katharina Heyden), *Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten* 61, Berlin-Boston, Walter de Gruyter, 2012, 205-227.
- Nagy Tibor: *A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig*, *Dissertationes Pannonicae* II/12, Budapest, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségügyi Intézete, 1939.
- Nagy Levente: *Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Négy szenvedéstörténet helyszínein nyomában*, *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 1, Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2012.
- Nagy Levente: *Férfi és nő Synerotas és Pollio pannoniai passióiban*, in: *Férfi és nő az ókori kereszténységben. Válogatás a Magyar Patrisztikai Társaság XII. konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változataiból* (szerk.: D. Tóth Judit – Sággy Marianne), *Studia Patrum* 6, Budapest, Szent István Társulat, 2015, 153–172.
- Nagy Levente: *Ascetic Christianity in Panonian Martyr Stories?*, in: *Pagans and Christians in the Late Roman Empire. New Evidence, New Approaches (4th-8th centuries)* (szerk. Sággy Marianne – Edward M. Schoolman), *EU Medievalia* 18 – *Specimina Nova*, ex *Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis Supplementum* 12, Budapest, Central European University Press, 2017, 97-104.
- Nagy Levente: *Topographische Probleme der Passio Sanctorum Coronatorum*, *Specimina Nova Dissertationum ex institutis historiae antiquae et archaeologiae universitatis quinqueecclesiensis*, 24, 2017 (2018) 99-161.
- Nagy Levente: *Pagans, Christians and their Surrounding. Archeological, Patristic and Church Historical Studies*, *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate*

- Quinqueecclesiensi 8 - Specimina Nova ex Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis, Supplementum 15, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019.
- Nagy Levente: *Victorious Gods, Defeated Demons, Superstars and Archaeologists*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019.
  - Marko Kaplarević: Frühchristliche Archäologie in Serbien. Forschungsgeschichte und aktueller Stand, in: *Neue Forschungen zum frühen Christentum in den Balkanländern* (szerk. Renate Pillinger), Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 484 – Archäologische Forschungen 26, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015, 83-91.
  - Efthymios Rizos: Martyrs from the North-Western Balkans in the Byzantine Ecclesiastical Traditions, in: *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-archaeological research on the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7. 11. 2015* (szerk. Ivan Bugarski – Heinrich-Tamáská Orsolya – Vujadin Ivanišević – Deniel Syrbe), Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 4, Remshalden, Bernhald Albert Grenier, 2016. 195–214.
  - Cecilia Roncaioli: S. Quirino di Siscia e sua traslazione a Roma, *Quaderni dell'Istituto di lingua e letteratura latina*, 2-3 (1980-1981) 215–249.
  - Sárosi Pál: *A forradalmár Jézustól a terrorista Szent Cirillig. Liberális elképzelések – konzervatív szemmel*, Budapest, Szent István Társulat, 2017.
  - Knut Schäferdiek: Bemerkungen zum Martyrologium Syriacum. *Analecta Bollandiana*, 123 (2005) 1., 5-21.
  - Hans Reinhard Seeliger: Märtyrerakten, in: *Lexikon der antiken christlichen Literatur* (szerk. Siegmund Döpp – Wilhelm Geerlings) Bd. 2, Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1999, 411–419.
  - Manlio Simonetti: Nuovi studi agiografici 2. Su S. Quirino di Siscia, *Rivista di Archeologia Cristiana*, 31 (1955) 234–243.
  - Tamás Hajnalka: „Eloquia divina populis legere”. Bible, Apologetics and Ascetism in the Passio Pollionis, in: *Christian Martyrdom in Late Antiquity. History and Discourse, Tradition and Religious Identity* (szerk. Peter Gemeinhardt – Johan Leemans), Arbeiten zur Kirchengeschichte 116, Berlin – Boston, Walter de Gruyter, 2012, 179–200.
  - Tamás Hajnalka: Passio Pollionis (BHL 6869). Introduction, Critical Text and Notes, *Sacris Erudiri*, 51 (2012) 9–34.
  - Tamás Hajnalka: Valentinian I, christianissimus imperator? Notes on a passage of the Passio Pollionis (BHL 6869), *Vigiliae Christianae*, 68 (2014) 82–97.
  - Tóth Péter: Szent Szinerótasz szerzetesvértanú, in: *Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő* (szerk. Imrényi Tibor), Miskolc, Magyar Ortodox Egyházmegye - Miskolci Ortodox Múzeumért Alapítvány, 2000. 37-40.
  - Tóth Péter (szerk.): *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje*. Budapest, 2007.

-
- Tóth Péter: Sirmian martyrs in exile: Pannonian case-studies and a reevaluation of the St. Demetrius problem, *Byzantinische Zeitschrift*, 103 (2010) 145–170.
  - Ivana Popović: Sirmium in the fourth century: from the town of martyrs to the Christian „Caput Illyrici”, in: Vida Tivadar - Takács Imre - Tóth Endre (szerk.): *Saint Martin and Pannonia: Christianity on the Frontiers of the Roman world. Exhibition catalogue, Abbey Museum, Pannonhalma, 3 June – 18 September 2016 – Iseum Savariense, Szombathely, 3 June 2016 - 13 november 2016*, Pannonhalma–Szombathely, Pannonhalmi Főapátság-Savaria Múzeum, 2016, 84-89.
  - Hrvoje Vulić: Eine frühchristliche Anlage in Kamenica bei Cibalae/Vinkovci. Vorbericht zu den archäologischen Untersuchungen in den Jahren 2012 bis 2015. in: *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-archaeological research on the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7. 11. 2015* (szerk. Ivan Bugarski – Heinrich-Tamáska Orsolya – Vujadin Ivanišević – Daniel Syrbe), *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 4, Remshalden, Bernhald Albert Grenier, 2016, 133–144.
-
-